

Līga Patmalniece

Rokfelleru arhīva centra materiāli par pirmajiem latviešu medicīnas stipendiātiem

Rokfelleru privātais arhīvs atrodas nelielajā Slīpiholovas (*Sleepy Hollow*) ciematā, Vēčesteras (*Werchester*) apgabalā, 30 minūšu braucienā ar vilcienu no Ņujorkas Centrālās stacijas. Arhīvs iekārtots vēsturiskajā Hilkrestas (*Hillcrest*) ēkā, kuru Džons Deivisons Rokfellers jaunākais (1874–1960) lika uzcelt savai otrajai sievai Martai Berdai Rokfellerei (1895–1971). Dzīvojamo māju pēc Mota B. Šmita projekta uzbūvēja 1963. gadā. Rokfelleru ģimene nekad šajā namā nav dzīvojusi. Pēc Martas Rokfelleres nāves ēku ar deviņiem hektāriem zemes nodeva Brāļu Rokfelleru fondam,¹ bet 1974. gada martā fonds īpašumu atvēlēja Rokfelleru arhīva centram (*Rockefeller Archive Center*).

Rokfelleru arhīva centrs 2013. gadā

¹ Brāļu Rokfelleru fonds (*Rockefeller Brothers Fund*) – starptautiska filantropiska organizācija, kuru 1940. gadā Ņujorkā izveidoja Rokfelleru ģimene. Taču pastāv arī otrs šīs ģimenes nodibinājums Rokfelleru fonds (*Rockefeller Foundation*), kas dibināts 1913. gadā un ir no ģimenes neatkarīgāka organizācija.

Tagad ēkā atrodas lasītavas, arhīva materiālu glabātuves, darbinieku telpas, kā arī daļā telpu ir izstādītas Rokfelleru ģimenes piemiņas lietas. Pētniekiem, kuri apmeklē Rokfelleru arhīvu, ir iespēja izmantot lasītavas otrajā stāvā, kā arī terasi pirmajā stāvā. Arhīva lasītava ir atvērta darba dienās no pulksten deviņiem līdz trijiem pēcpusdienā. Pirms apmeklēt arhīvu ir jāpiesaka vizīte, kuru apstiprina arhīva darbinieks.

Džons Deivisons Rokfellers (vecākais)

Biznesa magnāta, akciju sabiedrības *Standard Oil* dibinātāja un filantropa Džona D. Rokfelleru (1839–1937) nozīme ASV vēsturē ir pretrunīgi vērtējama. 19. gadsimtā ASV ekonomisko attīstību būtiski ietekmēja vairāki biznesa magnāti, kuri attīstīja katrs savu nozari. Džons D. Rokfellers – naftas ieguvī, Kornēlijs Vanderbilts (1794–1877) – dzelzceļus, Endrū Kārnegi (1835–1919) – metālrūpniecību, Džons Pīrponts Morgans (1837–1913) – moderno banku sistēmu un elektrības jomu (kopā ar Tomasu Edisonu (1847–1931)), vēlāk šim pulkam pievienojās arī Henrijs Fords (1863–1947) – automobiļu ražošanu. Strādājot un savstarpēji konkurējot, viņi jau 19. gs. beigās bija bagātākie un ietekmīgākie uzņēmēji ASV. Teodora Rūzvelta (1858–1919) prezidentūras laikā (1901–1909) D. Rokfellers iesaistījās skandalozās tiesas prāvās ar prezidenta administrāciju par tirdzniecības brīvības ierobežošanu un uzņēmumu monopolstāvokli. Rezultātā Rokfelleru konglomerāts tika likvidēts un sadalīts 38 mazākās kompānijās.

Attīstot savu biznesu, D. Rokfellers, K. Vanderbilts, E. Kārnegi, Dž. P. Morgans un H. Fords aktīvi iesaistījās arī labdarībā, dodot savu artavu sabiedrības vajadzībām. Vēl mūsdienās darbojas Morgana bibliotēka un mākslas muzejs Ņujorkā, Kārnegi bibliotēka, zinātnes institūts un Kārnegi–Melona universitāte Pitsburgā. Iespējams, ka šīs ietekmīgās personas ir pārspējis D. Rokfellers, jo viņa mūžs bija daudz garāks (98 gadi) nekā viņa līdzgaitniekiem. Par Rokfelleru ģimeni un tās aktivitātēm daudz var uzzināt Rokfelleru arhīvā.

Rokfelleri un medicīna

Džons D. Rokfellers vecākais 1901. gadā izveidoja Rokfelleru Medicīnas izpētes institūtu.² Dibināšanu pamatā finansēja ar filantropijas padomdevēja Frederika T. Geita un Džona D. Rokfelleru līdzekļiem. Šāda institūcija bija nepieciešama, jo trūka zinātnisku pētījumu par slimību izcelsmi un ārstēšanu. 1906. gadā Rokfelleru institūta daudzie projekti tika apvienoti vienotā universitātes teritorijā Jorkas avēnijā, Manhetenā, starp 64. un 68. ielu. Džons Rokfellers jaunākais ar dēlu baņķieri Deividu Rokfelleru (1915) bija īpaši ieinteresēti institūta izveidē. Vēlāk institūts pārtapa par Rokfelleru Universitāti, pirmos doktora grādu ieguvušos apbalvojot 1959. gadā. Kopš tā laika 23 universitātes zinātnieki ir kļuvuši par Nobela prēmijas laureātiem.³

Otrs nozīmīgākais Rokfelleru ģimenes devums medicīnā bija 1909. gadā izveidotā Sanitārā komisija askaridozes izskaušanai (askaridoze – invāzijas slimība, ko ierosina cērmes (*Ascaris lumbricoides*); slimības izplatību nosaka apdzīvoto vietu un pilsētu klimatiskie un sanitāri higiēniskie apstākļi). Komisiju nodibināja Džons D. Rokfellers vecākais, lai askaridozes ārstniecībai un profilaksei radītu korporatīvu kustību starp mediķiem, tirdzniecības padomē, baznīcās, skolās, presē un citās aģentūrās. Vašingtonas komisijas biroji sāka sabiedrības veselības kampaņu cīņai ar askaridozi. Komisija nodrošināja štatus ar informāciju par slimību, tās ārstēšanu un profilaksi, kā arī sponsorēja publiskās izglītības programmu un ārstēšanu. Pēc komisijas slēgšanas 1914. gadā tās īpašums un dokumenti tika nodoti Rokfelleru fondam, kur Starptautiskā veselības padome (*International Health Board*) turpināja komisijas darbu un paplašināja tās aktivitātes arī ārpus ASV.⁴

Īpaši nopelni Rokfelleru ģimenei ir arī sociālajā aprūpē. 1913. gadā Džons D. Rokfellers izveidoja Sociālās higiēnas biroju. Tā mērķis bija sabiedrības izglītošana par sanitārhygiēniskiem dzīves apstākļiem un to uzlabošanu, par noziegumiem un slimībām, kā arī par to profilaksi. No 1911. līdz 1928. gadam biroja galvenais darbības mērķis bija prostitūcijas,

² The Rockefeller institute for medical research // Pieejams: <http://www.rockefeller.edu/about/history> (sk. 13.05.2015.).

³ Rockefeller philanthropy: A Selected guide, 2011. – P. 59.

⁴ Turpat, p. 58.

netikumu, narkomānijas un korupcijas apkarošana. Pēc 1928. gada biroja darbība vairāk saistīta ar kriminoloģiju, ar ziņošanu par noziegumiem, sociālo higiēnu un narkomāniju. Birojs darbojās līdz 1940. gadam.⁵

1913. gadā Džons D. Rokfellers vecākais izveidoja Rokfellera fondu, “lai veicinātu cilvēces labklājību visā pasaulē”.⁶ Jau kopš pirmās pastāvēšanas dienas fondam bija divas funkcijas: grantu izveide un to vadīšana. Rokfellera fondā bija sekretariāts, kas pārzināja tā līdzekļus (*Secretary and Treasure of Foundation*), Starptautiskās veselības padomes ģenerāldirektors, Ķīnas medicīnas padomes ģenerāldirektors, medicīnas izglītības sekcijas vadītājs un izglītības sekcijas vadītājs.⁷ Galvenajās programmās iekļāva Ķīnas medicīnas padomi (1913–1929) un Starptautisko veselības padomi (1913–1951), kā arī finansējamās programmas medicīnas zinātnē, medicīnas izglītībā, māszinībā, dabas zinātnēs, humanitārajās un sociālajās zinātnēs. No 1933. līdz 1945. gadam, piemēram, fonds palīdzēja 303 zinātniekiem emigrēt no nacistiskās Vācijas. 20. gs. 50.–60. gados fonds nodrošināja galveno atbalstu lauksaimniecības attīstībai Latīņamerikā un Āzijā. Rokfellera fonda pašreizējā misija ir “atbalstīt darbu, kas palīdz cilvēkiem iegūt pēc iespējas lielāku labumu no globalizācijas, kā arī būt elastīgiem un riskēt”.⁸ Programmas darbība saistīta ar urbanizāciju, klimata pārmaiņām, ekonomisko drošību un globālo veselību.

1936. gadā Džona D. Rokfellera vecākā dibinātā Galvenā izglītības padome (*General education board*) – to 1902. gadā izveidoja Džons D. Rokfellers un Frederiks T. Geits –, kas tika radīta, lai atbalstītu augstāko un medicīnas izglītību ASV, Vēža centram Ņujorkā ziedoja trīs miljonus dolāru jaunas būves celtniecībai, pētniecībai un mācībām.

Arī Džons D. Rokfellers jaunākais, būdams filantrops, devis ievērojamu ieguldījumu medicīnas nozarē. Viens no nozīmīgākajiem viņa atbalstītajiem objektiem ir pasaulē vecākā un lielākā privātā vēža klīnika – Memoriālais Slouna–Keteringa vēža centrs (*Memorial Sloan–Kettering Cancer Center*) Ņujorkā. Rokfellers veicināja vēža pētniecību Memoriālajā slimnīcā (*Memorial Hospital*), kas, pateicoties Rokfellera finansējumam

⁵ Rockefeller philanthropy: A Selected guide, 2011. – P. 74.

⁶ Turpat, p. 20.

⁷ The Rockefeller Foundation. Annual report, 1926. – P. 5.

⁸ Turpat, p. 21.

un vadībai, pagājušā gadsimta 40. gados pārtapa par institūtu. No 1927. līdz 1936. gadam Džons D. Rokfellers jaunākais ik gadu ziedoja 60 000 dolāru pētniecībai, kā arī ieviesa sešas klīniskās stipendijas.⁹

Džona D. Rokfelleru jaunākā filantropiskā tradīcija turpināja arī viņa dēls Laurencs S. Rokfellers (1910–2004). Jau 1947. gadā Laurencu ievēlēja Memoriālās slimnīcas direkcijā, bet 50. gadu sākumā viņš kļuva par tās prezidentu. Viņam bija liela nozīme iestādes darbības koordinēšanā, kā arī Slouna–Keteringa institūta Vēža centra attīstībā. Laurencs Rokfellers kā padomes priekšsēdētājs (1960–1982) strādāja cieši kopā ar institūta dibinātājiem Alfrēdu P. Slounu (1875–1966) un Jūdžinu Ketingu (1876–1958). Vēža centrs kļuva par pasaulē vismodernāko ļaundabīgo audzēju izpēti, ārstēšanas un personāla izglītošanas iestādi. Rokfelleru ģimene joprojām aktīvi darbojas valdē.¹⁰

Arhīva materiāli par latviešu medicīnas studentiem

Rokfelleru arhīvā atrodas dokumenti par Latvijas ārstiem, kuri saņēmuši Rokfelleru stipendijas, kā arī par stipendijas programmu Latvijā. Dokumentu klāstu var iedalīt divās daļās: sarakste¹¹ un stipendiātu kartītes.¹² Sarakste aptver visas izglītības nozares, medicīna tajā nav atsevišķi izdalīta.

Arhīvā atrodas dokumenti par Rokfelleru stipendijas medicīnā piešķiršanas sākumu, piemēram, te ir Henrija O. Eversola (*Henry O. Eversole*) atskaite, kas adresēta Medicīnas izglītības sekcijas direktoram Ričardam M. Pīrsam (*Richard M. Pearce*) 1924. gada 16. maijā Parīzē. Pielikumā ir informācija par medicīnas izglītību Latvijā, kuru ir sniedzis profesors *Dr. med.* Mārtiņš Zīle (1863–1945).¹³

⁹ Rockefeller philanthropy: A Selected guide, 2011. – P. 58.

¹⁰ Turpat, p. 58.

¹¹ The Rockefeller Foundation. Record group 1. – 1 Projects, Series 786, Box 1; The Rockefeller Foundation. Record group 2. – General correspondence, Series 786 – material dating from 1930 to 1947.

¹² The Rockefeller Foundation. Record group 10. – Fellowship cards.

¹³ The Rockefeller Foundation. Record group 1.1. – Series: Latvia; Subseries: 786; Box 1; Folder III, 786, I 1.

Profesors Gothelvs Kārls Hübērs
(*Gotthelf Carl Huber*)

Jacob	LATVIA	#2	DMS
IN ANN ARBOR - Jan.31, 1925 to Feb.1, 1926			
<p>Spent year at Univ. of Mich working under Prof. Huber. Until about May attended Dr. Huber's lectures in histology and embryology and studied his special sections on general histology and embryology and later carried on special studies on embryological and histological material. Then given special research problem by Dr. Huber: "The development and structure of the outer wall of the cochlear duct", which was carried on parallel to the lectures and completed shortly before leaving the lab. Intends to present this research work to his faculty for next scientific degree (dr. Med. Sc.).</p> <p>On arrival in Ann Arbor completed paper "Notes on the anomalies of the aortic arch and of its large branches", which had been started in Latvia. Also prepared for publication "Consideration of the Normal and Abnormal Position of the Hilum Renale". All 3 to be published in Amer. Jour. of Anatomy.</p> <p>Attended Dr. Huber's 2 courses in neurology and studied special technical methods offered by his lab. During whole year followed methods of teaching of gross anatomy in Ann Arbor (lectures, quizzes, lab. work, etc.) In April 1925 attended annual meeting of the Assoc. of Amer. Anatomists in Cleveland.</p> <p>F'ship yr most valuable, great assistance in future work. Univ. of Mich. offers great opportunities for study of embryology and histology. Dr. Huber most sympathetic and helpful; as are others in dept.</p> <p>12/1/25 EXTENSION APPROVED. 12 mos. from 1/30/26. Stipend not to exceed \$120 mo; tuition; travel. To complete work under Dr. Huber and to study in Europe.</p> <p>About 2/4/26 In New York. Given letters of intro. to Dr. Charles R. Stockard, Cornell Med. Sch., Dr. Greenman, Wistar Inst., Dr. Warren Lewis, Hopkins Med. Sch.</p>			
			OVER

Profesora Kārļa Hübēra 1926. gadā sniegts Jēkaba Prīmaņa raksturojums,
dokuments atrodas Rokfelleru arhīva centrā

Interesants ir dokuments (kopija no Parīzes biroja) jeb “atļauja” piešķirt 75 000 dolāru Jēkabam Prīmanim, lai uzlabotu Latvijas Universitātes (LU) Medicīnas fakultātes Anatomijas katedras mācību iespējas. Nauda tika izmantota nepieciešamo iekārtu iegādei. Pievienots arī detalizēts skaidrojums par J. Prīmaņa iepriekšējām gaitām, norādot viņa Rokfelleras stipendijas rezultātā izvērsto veiksmīgo sadarbību ar profesoru Kārlu Hūberu (ASV), kurš J. Prīmani raksturoja kā “izcilu cilvēku, nosvērtu, saprātīgu, ar lielu pieredzi”.¹⁴ Pēc profesora Hūbera atsauksmes J. Prīmaņa stipendija tika pagarināta vēl par vienu gadu. Šajā laikā viņš strādāja pie profesora Molliera Minhenē un profesora Sirdinko un Dr. Volfa Prāgā. 1928. gadā J. Prīmanim tika uzticēta anatomijas pasniegšana, bet kvalitatīva zinātniska darba veikšanai trūka nepieciešamo iekārtu (mikroskopu, mikrotomu, inkubatoru u. c.). 1929. gadā J. Prīmani apmeklēja Rokfelleras fonda pārstāvis Dr. O’Braens. Vizītes rezultātā Rokfelleras fonds J. Prīmanim kā bijušajam stipendiātam piešķīra nepieciešamo summu, tā parādot, ka fonds turpina palīdzēt saviem stipendiātiem arī tad, kad viņi stipendijas programmā vairs nepiedalās.

Lielāko dokumentu grupu par Latvijas medicīnas stipendiātiem veido stipendiātu kartītes. Katrā kartītē ir šāda informācija: vārds un uzvārds, dzimšanas vieta, vecums, norādes par ģimenes stāvokli, pašreizējā darba vieta, nākamā darbavieta vai izaugsmes iespējas, vēlamais studiju virziens un datums, kad apstiprināts stipendijai, stipendijas summa, stipendijas beigu datums, kā arī profesionālā un dzīves gājuma apraksts vai ziņojumi.

Visas kartītes atrodas vienā kastē un sakārtotas alfabētiskā secībā. Atrodamas kartītes par Kārli Dolieti, Gerhardu Fedderu, Jāni Alfrēdu Kaktiņu, Jēkabu Prīmani, Paulu Stradiņu, Fridebertu Tebeli un Pēteri Vegeru.

Pauls Stradiņš (1896–1958) no Latvijas bija pirmais Rokfelleras stipendiāts medicīnā, kuram 1925. un 1926. gadā Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte piešķīra ilgu zinātnisko komandējumu uz ārzemēm, un jau 1925. gada 30. janvārī P. Stradiņš devās studēt uz ASV Meijo klīniku (*Mayo Clinic*) Ročesterā, Minesotā.¹⁵ Viņa ikmēneša stipendija bija 182 dolāri. Kartītē atrodama atskaite par klīnikā pavadīto laiku. Profesors Jēkabs Alksnis (1870–1957) Paulam Stradiņam iepriekš bija ieteicis studijās ASV uzmanību pievērst patoloģijas jautājumiem, kuru dziļāku izpēti varētu vēlāk izvērst LU Ķirurģiskās klīnikas laboratorijā Rīgā.

¹⁴ The Rockefeller Foundation. Record group 1.1. – Series: Latvia; Subseries: 786; Box 1; Folder III 786, I 2.

¹⁵ Profesors Pauls Stradiņš dzīvē un darbā [rakstu krāj.]. – Rīga, 1961. – 266. lpp.

Tādēļ P. Stradiņš cītīgi apmeklēja seminārus patoloģiskajā anatomijā pie profesora Makartija (*MacCarty*) un Robertsona (*Robertson*), neiroloģijā pie profesora Šeldona (*Sheldon*), neiroķirurģijas operācijas pie profesora Adsona (*Adson*) u. c.¹⁶

P. Stradiņš ASV pavadīto laiku aprakstījis gan dienasgrāmatās, gan vēstulēs. Kādā vēstulē viņš raksta:

“Jau veselu mēnesi esmu te, Ročesterā – nelielā pilsētiņā ar 12–15 tūkstošiem iedzīvotāju, kas pastāv tikai Meijo klīniku dēļ. Viņa patlaban skaitās par ķirurģijas centru Amerikā, varbūt pasaulē. Materiāls te ļoti liels – pa visām ēkām līdz 1600 gultu, bez tam tikpat daudz slimnieku dzīvo viesnīcās un ārstējas ambulatoriski. Ik dienas 50–60 operāciju... Manu senāko visslielāko skolotāju darbs tagad liekas man jokains un niecīgs, salīdzinot ar šejienes gigantisko darbu...”¹⁷

Šajā laikā Pauls Stradiņš arī rakstīja pētījumu Krievu ķirurģijas arhīvam “On technique and practical value of the frozen sections”.¹⁸ Šī – sasaldēto vietu – metode Austrumeiropā tajā laikā gandrīz nemaz nebija pazīstama.

1925. gada 15. maijā P. Stradiņš studiju nolūkos devās uz Londonu pie profesora K. Čoisa (*C. C. Choyce*). Profesors viņam bija apsolījis interesantu programmu, sākotnēji pavadot laiku operāciju telpās universitātes slimnīcā (*University of College Hospital*). Profesors K. Čoiss atzinīgi novērtēja P. Stradiņu.¹⁹

1925. gada 30. jūnijā P. Stradiņš devās uz Annārboru Mičiganā pie ievērojamā anatomā Kārļa Hūbera, lai vairāk uzzinātu par pētījumiem centrālas nervu sistēmas histopatoloģijā un iepazītos ar profesora K. Hūbera pētījumiem par perifērajiem nerviem. Ceļā uz Ņujorku viņš apmeklēja Vistara institūtu (*Wistar Institute*) un Dr. C. H. Fraizera klīniku.

¹⁶ The Rockefeller Foundation. Record group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Stradin, Dr. Paul, Nr. 1.; Alksnis J. Rokfelleru fonda zinātniskie komandējumi // Latvijas Ārstu Žurnāls, 1925; 3/4: 105. lpp.

¹⁷ Profesors Pauls Stradiņš dzīvē un darbā [rakstu krāj.]. – R., 1961. – 274. lpp.

¹⁸ The Rockefeller Foundation. Record group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Stradin, Dr. Paul, Nr. 1.

¹⁹ Turpat.

Pauls Stradiņš (no labās) ceļā uz ASV 1925. gadā

1928. gada ziņojumā parādās norāde, ka P. Stradiņš strādā Rīgā par privātdocentu Latvijas Universitātes Ķirurģijas katedrā.²⁰ Tālāk seko profesora karjeras izaugsmes uzskaitē, piemēram, 1931. gadā LU viņu iecēla par Rīgas 2. slimnīcas (tagad – Paula Stradiņa Klīniskā universitātes slimnīca) medicīnas direktoru. 1937. gada ziņojumā P. Stradiņš raksturots kā cilvēks ar izcilām spējām.²¹

Par **Jēkabu Prīmani** (1892–1971) arhīvā atrodamas četras kartītes. Rokfelleru stipendija viņam piešķirta 32 gadu vecumā studijām no 1925. gada 30. janvāra līdz 1926. gada 31. jūlijam, kā arī no 1927. gada 30. maija līdz 1927. gada 5. septembrim. Ikmēneša stipendija bijusi 120 dolāri. J. Prīmanis raksturots kā labi izglītots un inteliģents cilvēks, kam bijis izcils skolotājs profesors Gastons Viktors Bakmanis (1883–1964). Jau 1925. gada janvārī J. Prīmanis ieradās ASV, un viņš studēja Mičiganas universitātes Anatomijas katedrā, Annārborā pie Dr. Kārļa Hūbera. Universitātē J. Prīmanis strādāja un studēja embrioloģiju un histoloģiju. Profesors Hūbers viņu raksturoja par “izcili gudru, nosvērtu, kuram piemīt labas spriešanas spējas ar ļoti labu

²⁰ The Rockefeller Foundation. Record group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Stradin, Dr. Paul, Nr. 2.

²¹ Turpat, Nr. 3.

pieredzi un lielu vēlmi papildināt zināšanas.”²² 1926. gadā profesors paziņoja, ka ir gatavs uzņemt jebkurā laikā pie sevis studijām “Prīmaņa spējām līdzīgu cilvēku.”²³ Šis citāts tikai apstiprina profesora Hūbera labvēlīgo attieksmi pret J. Prīmani un viņa veikto darbu.

1925. gadā Ņujorkā notika ASV Militāro ķirurgu asociācijas kongress, uz kuru katra valsts sūtīja savus pārstāvjus. Latvija piedāvāja J. Prīmanim apmeklēt šo kongresu un sedza visas braukšanas izmaksas.

Dokumentos ir arī informācija par studijām Eiropā. 1926. gada februārī J. Prīmanis devās uz Minheni pie profesora Millera (*Müller*). J. Prīmanis strādāja arī pie Dr. Romeisa (*Romeys*) un profesora Špīlmaiera (*H. Spielmeyer*) un ieguva atzinīgu novērtējumu no abiem pasniedzējiem. Šajā laikā viņš no Rīgas saņēma piedāvājumu docēt embrioloģiju un histoloģiju.

1927. gadā no pavasara līdz septembrim, kopā piecus mēnešus, J. Prīmanis turpināja saņemt stipendiju 120 dolārus mēnesī studijām Prāgā pie Dr. Volfa (*Wolf*) profesora Sirdinko laboratorijā. Arhīvā ir neliels apraksts par viņa studijām.²⁴ Rudenī J. Prīmanis bija spiests atgriezties Rīgā, lai pasniegtu Universitātē. 1928. gadā J. Prīmanis kļuva par privātdocentu un no 1928. līdz 1944. gada augustam vadīja LU Anatomijas un histoloģijas institūtu.

1947. gada 22. oktobrī kartītē parādās ziņojums, ka J. Prīmanis emigrējis uz Vāciju un ar Rokfelleru fonda palīdzību meklē iespējas izceļot uz ASV. Rokfelleru fonds norādīja, ka tā resursi ir ierobežoti un fondam nepieciešams vairāk uzmanības pievērst Eiropas institūcijām, nevis individuāliem cilvēkiem.

1948. gadā Pitsburgas Universitātes Medicīnas skolas dekāns piedāvāja J. Prīmanim kļūt par profesora asistentu. Uz īsu brīdi parādījās jautājums, vai J. Prīmanis nav ebrejs, šādu domu raisīja viņa atrašanās bēgļu nometnēs Vācijā. Tā paša gada novembrī J. Prīmanis ieradās Pitsburgas Universitātes Anatomijas katedrā, drīz kļūstot par anatomijas profesoru.²⁵

J. Prīmaņa kartītē pēdējais ieraksts izdarīts 1962. gada 12. septembrī. Tas ir izgriezums no Pitsburgas avīzes par to, ka J. Prīmanis ir viens no populārākajiem pasniedzējiem Pitsburgas Universitātes Medicīnas skolā. Jau

²² The Rockefeller Foundation. Record group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Priman, Dr. Jakob, Nr. 1.

²³ Turpat, Nr. 2.

²⁴ Turpat, Nr. 3.

²⁵ Turpat, Nr. 4.

1956. gadā ASV Studentu medicīnas asociācijas nodaļa Pitsburgā J. Prīmanim pasniedza Zelta ābolu. 1958. gadā viņam tika piešķirts emeritētā profesora nosaukums (*professor emeritus*) – vienīgajam no Pitsburgas Veselības centrā strādājošajiem. Šādu titulu piešķīra tikai pensijā aizgājušiem ievērojamiem cilvēkiem, bet J. Prīmanis turpināja strādāt vēl daudzus gadus.²⁶

Gerhards Fedders (1890–1974) stipendiāta kartīti saņēma 36 gadu vecumā. Stipendija viņam tika piešķirta 1926. gada 9. novembrī 182 dolāru apmērā. G. Fedders studēja Parīzē pie profesora Alberta Kalmeta²⁷ un Hamburgā pie profesora Hansa Muha²⁸.

Pediatrs Gerhards Fedders, 1926. gads

²⁶ The Rockefeller Foundation. Record group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Priman, Dr. Jakob, Nr. 4.

²⁷ Alberts Kalmets (*Léon Charles Albert Calmette*, 1863–1933) – franču ārsts, bakteriologs un imunologs, strādājis Pastēra institūtā, atklāja *Bacillus Calmette-Guérin* jeb BCG vakcīnai pret tuberkulozi. Pirmais izstrādāja pretindi čūskas kodumam.

²⁸ Hanss Muhs (*Hans Much*, 1880–1932) – vācu ārsts, imunologs, rakstnieks, kurš no 1913. gada vadīja Tuberkulozes izpēti institūtu Hamburgā, 1919. gadā kļuva par asociēto profesoru higiēnā Hamburgas Universitātē, no 1921. gada – par profesoru.

1927. gada 12. janvārī Parīzes birojs G. Fedderam ieteica pirmos septiņus mēnešus pavadīt, studējot Hamburgā pie Seroloģijas departamenta direktora profesora Hansa Muha.²⁹ Gadu vēlāk atskaitē norādīts, ka līdz ar darbu institūtā Fedderam bijusi iespēja pētīt atsevišķas imuno- loģijas un bakterioloģijas problēmas. Vēlāk atlikušo stipendijas laiku G. Fedders pavadīja Pastēra institūtā pie profesora A. Kalmeta. Šo laiku var iedalīt divās daļās. Pirmajā laikā viņš koncentrējās pieteikuma rakstī- šanai par BCG vakcīnu (pret tuberkulozi), bet otrajā – palīdzēja risināt problēmas, kas bija radušās, strādājot kopā ar profesoru Kalmetu un viņa darbiniekiem. Pēdējos stipendijas mēnešos viņš iepazinās ar dažādām Francijas ambulancēm.³⁰

Stipendijas kartītē seko ieraksti par G. Feddera mūža gājumu. Ir ziņo- jums, ka līdztekus aktivitātēm Latvijā 1948. gada 28. jūlijā viņš lūdzis Rokfelleru fonda palīdzību, lai emigrētu uz ASV. Šajā laikā viņš vadīja Bērnu nodaļu un Sieviešu nodaļu IRO (*International Refugee Organization*) slimnīcā Eksbergā, Vācijā. Mēnesi vēlāk viņa lūgumu par palīdzību emig- rēšanai uz ASV noraidīja. 1950. gadā viņš kļuva par galveno ārstu Bērnu nodaļā IRO galvenajā slimnīcā Minhenē un joprojām bija cerību pilns emigrēt uz ASV. 1951. gada 11. jūlija atzīme stipendiāta kartītē norāda, ka G. Fedders atrodas Mineapolisā un lūdz Rokfelleru fonda palīdzību iekār- toties ASV. Pēdējais ieraksts kartītē attiecināms uz 1967. gadu. Tas norāda, ka G. Feddera adrese ir Minesotas štata slimnīca Faribaultā.³¹

Ārsts patologs **Jānis Alfrēds Kaktiņš** (1885–1979) Rokfelleru stipendiju saņēma 34 gadu vecumā no 1926. gada 30. novembra līdz 1927. gada 29. no- vembrim. Ikmēneša stipendija bija 120 dolāri, ceļošanas izdevumi tika segti atsevišķi. J. Kaktiņš studēja pie profesora Aleksandra Bezredkas un profesora Kalmeta Pastēra institūtā Parīzē. 1927. gada ziņojumā pastāstīts par J. Kaktiņa dienas kārtību: “.. no 9.00 līdz 13.00 dienā viņš strādāja pie prof. Bezredkas pie ādas imunoloģijas problēmām, bet pēcpusdienā no 14.00 līdz 19.00 seko kursi bakterioloģijā pie prof. Kalmeta, Dimā (*Dumas*) un Bezredkas”.³²

²⁹ The Rockefeller Foundation. Record Group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Fedder, Dr. Gerhard, Nr. 1.

³⁰ Turpat.

³¹ Turpat, Nr. 2.

³² The Rockefeller Foundation. Record Group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Kaktin, Dr. John Alfred, Nr. 1.

J. Kaktiņam nebija iespējas pabeigt savu pētījumu, kas tika iesākts pie profesora Bezredkas, jo Rīgas pilsētas rīkojums aizliedza mēra izmeklējumu. J. Kaktiņš meklēja iespējas iegūt stipendiju uz četriem mēnešiem, lai pabeigtu savu pētījumu. Profesors Bezredka labprāt piekrita viņu uzņemt Pastēra institūtā uz īsu periodu nākamajā gadā. Tālāk dokumentos ir ziņojums 1928. gada 18. septembrī par to, ka J. Kaktiņš strādā par privātdocentu, bet 1930. gadā – par asistentu LU Patoloģijas katedrā un par medicīnas bakterioloģijas skolotāju.³³

Frīdeberts Arvīds Tebelis (1912–1970) Rokfelleru stipendiju saņēma 24 gadu vecumā no 1937. gada 1. jūnija līdz 1938. gada 30. novembrim. Ikmēneša stipendija bija 150 dolāri. F. Tebelis studēja pie profesora Šolca (*Scholz*) Minhenē (*Forschunganstalt für Psychiatrie*) ar iespējām apmeklēt citas interesējošās studiju vietas Eiropā. F. Tebeli interesēja nervu sistēmas histopatoloģijas problēmas. 1950. gada ziņojumā teikts, ka F. Tebelis strādā par neiroloģijas privātdocentu Vārcburgas universitātē Vācijā.

Kārlis Dolietis (1900–1986) stipendiju saņēma 36 gadu vecumā. Rokfelleru stipendija viņam piešķirta no 1937. gada 1. jūlija līdz 1938. gada 30. jūnijam, saņemot 200 dolārus mēnesī.

LATVIA		125
PLEASE RETURN TO FELLOWSHIP DEPARTMENT CITIZENSHIP: Latvian		
NAME: DOLIETIS, Lr. Karlis (B.E.1933, Latvian U. Medical School)	BORN IN: Sauka, Latvia AGE: 36 (born 8/8/00) MARITAL STATUS: married NO. OF CHILDREN: 2	
PRESENT POSITION: Assistant, Surgical Clinic, Latvian University, Riga	DATE APPROVED: 2/17/37 DURATION: 1 yr. 5/1/37 RENEWED: 6 mos.	
PROSPECTIVE " : Present position - or Senior Assistant at same Clinic	DATE OF ARRIVAL: 7/1/37 * FIRST STIPEND: 7/1/37 * AMOUNT: \$200 a mo. TUITION: yes TRAVEL: yes	
STUDIES: Neuro-pathology and neuro-surgery in Europe or America	TERMINATION: 4/30/39 * MEETING: 5/21/37	
<p>For the past 6 yrs. D. has been working with his chief, Dr. Paul Stradin, former M.S. Fellow. Prof. Stradin feels that D. would be able to fill the need which exists in Latvia for a neurosurgeon if he were given the opportunity for a period of study in a specialized center where he would acquire a perfected knowledge of his field. America, or preferably Great Britain where good working opportunities are available both in London with Hugh Cairns and in Edinburgh with Norman Dott, were recommended.</p> <p>7/1/37 - Began fellowship in Edinburgh with Mr. Norman Dott.</p> <p>4/1/38 - From reports rec'd, L. has made a very good record with Mr. Norman Dott in Edinburgh. In the past few months he has built up a useful experience of the</p>		

Kārļa Dolieša stipendiāta kartīte, 1937. gads

³³ The Rockefeller Foundation. Record Group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Kaktin, Dr. Joh Alfred, Nr. 1.

Kartītē norādīts, ka pēdējos sešus gadus K. Dolietis strādājis kopā ar bijušo stipendiātu Paulu Stradiņu. Pēdējais atzinis, ka K. Dolietis aizpildītu nepieciešamību pēc spēcīga neiroķirurga Latvijā, ja viņam piešķirtu iespēju studēt specializētā centrā, kur varētu apgūt trūkstošās zināšanas, piemēram, ASV. Priekšroka tomēr tika dota vietai Lielbritānijā, precīzāk – Edinburgai, pie profesora Normana Dota. Izveidojoties labai sadarbībai, K. Dolietim tika piešķirta vēl papildu stipendija uz sešiem mēnešiem – no 1938. gada 1. novembra līdz 1939. gada 30. aprīlim.³⁴ 1939. gada 25. aprīlī K. Dolietis rakstīja atskaiti par pavadīto laiku Edinburgā pie N. Dota, izceļot izcilās neiroloģijas un oftalmoloģijas lekcijas, kas papildinājušas viņa zināšanas.³⁵

Divi pēdējie ieraksti kartītē attiecināmi uz 1946. gadu, kad L. Āboliņš informēja Rokfelleru fondu par K. Dolieša atrašanos emigrācijā Zviedrijā. 1946. gada 10. septembrī pievienots pagaidu ziņojums, ka K. Dolietis atrodas Serafima (*Serafimer*) lazaretē pie profesora Olivekrona. Pirms PSRS okupēja Latvijas teritoriju 1944. gadā K. Dolietis atstāja dzimteni, un turpmāk viņš uzturējās Stokholmā pie profesora Olivekrona, kurš norādījis uz audzēkņa labi paveikto darbu. K. Dolietis karā laikā izvairījās iesaistīties politikā, tomēr, atgriežoties Latvijā, viņam visdrīzāk būtu piespriests nāves sods.³⁶ 1946. gadā viņam vairs nebija nekādu kontaktu ar Latviju. 1950. gadā K. Dolietis joprojām strādāja par asistentu Stokholmā Serafima slimnīcas Neiroloģiskajā klīnikā. Pēdējais ieraksts kartītē liecina, ka Kārlim Dolietim 1965. gadā piederēja privātprakse Kārlstadē, Zviedrijā.³⁷

Fiziologs **Pēteris Vegers** (1904–1991) Rokfelleru stipendiju saņēma 34 gadu vecumā no 1939. gada 1. oktobra līdz 1940. gada 31. jūlijam. Stipendijas programma: fizioloģija – ķīmisko faktoru ietekme. P. Vegeram viens gads bija jāpavada pie profesora Lovata-Evansa (*Lovatt-Evans*) Londonas universitātes koledžā. Tomēr sākumā P. Vegers devās uz Lozannu Šveicē, kur viņam jau bija ievērojama pieredze Lozannas Universitātes Fizioloģijas laboratorijā pie profesora Fleiša. Universitātes bibliotēkā viņš gatavojās darbam Londonā. No Šveices P. Vegers telegrafēja profesoram Evansam un saņēma atbildi, ka strādāt Londonā tomēr nebūs iespējams,

³⁴ The Rockefeller Foundation. Record Group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Dolietis, Dr. Karlis, Nr. 1, 2.

³⁵ Turpat, Nr. 2.

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

ieceri izjauc Otrais pasaules karš. P. Vegers nosūtīja pieprasījumu fondam pārcelt viņa stipendiju uz ASV. Lūgums tika noraidīts, bet sekoja ieteikums sameklēt līdzīgas iespējas Eiropā.

1939. gada 1. oktobrī tika apstiprināta P. Vegera stipendija Lozannas Universitātes Fizioloģijas institūtā pie profesora Fleiša. Atskaitē P. Vegers norāda, ka nu viņš varēs strādāt efektīvi, ko veiksmīgi jau ir darījis kopš vasaras.

1939. gada 22. novembrī pienāca LU Medicīnas fakultātes dekāna J. Prīmaņa ziņojums Rokfelleram, ka vācu profesoru repatriācija ir izraisījusi LU lielas pārmaiņas un tiek apsvērta iespēja atsaukt P. Vegeru no Šveices. Tā paša gada 6. novembrī P. Vegers devās uz Rīgu, norādot, ka Lozannā atgriezīsies 27. novembrī.

1940. gada 15. oktobra ziņojumā teikts, ka P. Vegers devies uz Latviju (jau pēc PSRS okupācijas).³⁸ Prombūtnes laikā P. Vegers uzticēja profesoram Fleišam rūpēties par viņa iekrājumiem un saņemt viņam paredzētos līdzekļus no Rokfelleram fonda. Diemžēl P. Vegers bija aizmirsis profesoram iedot nepieciešamo rakstisko atļauju. Tālāk dokumentos seko īss apraksts par to, ko iesākt ar P. Vegera stipendiju, jo, visticamāk, viņš nekad Šveicē neatgriezīsies.³⁹

Rokfelleram fondam septiņus gadus nebija nekādu ziņu par P. Vegeru, līdz 1947. gada 9. maijā parādījās informācija, ka 1940. gadā viņš ticis ievēlēts par LU Medicīnas fakultātes dekānu. Šajā amatā strādājis līdz 1941. gadam. 1944. gada jūlijā, kad PSRS armija atkal tuvojās Rīgai, Pēteris Vegers devās uz Marburgas Universitāti Vācijā. Ziņojumā norādīts, ka P. Vegers veiksmīgi aizstāvējis savus latviešu kolēģus pirmajā PSRS okupācijas laikā 1941. gadā, jo Medicīnas fakultātes personāls palika neskarts, atšķirībā no citām LU fakultātēm, kuru darbinieki cieta no PSRS deportācijām. 1947. gada ziņojumā tika norādīts, ka lielākā daļa no Baltijas emigrējušu cilvēku vecumā līdz 50 gadiem, kas atradās Vācijas teritorijā Lielbritānijas zonā, tika transportēti uz Lielbritāniju (starp viņiem, iespējams, arī Pēteris Vegers). Pēdējie ieraksti 1948. un 1950. gadā atklāj, ka P. Vegers strādāja par zinātnisko pētnieku Kalifornijas Tehnoloģiju institūtā Pasadenā, kā arī praktizēja Svētā Vincenta slimnīcā Losandželosā, lai varētu nokārtot Kalifornijas štata padomes noteiktos medicīnas eksāmenus.⁴⁰

³⁸ The Rockefeller Foundation. Record Group: 10.2. – Series: Latvia; Subseries: 786; Vegers, Dr. Peteris, Nr. 2.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Turpat, Nr. 3.

Kopsavilkums

Rokfelleru arhīvs ir vēsturisku dokumentu krātuve ar plašu un daudzveidīgu saturu. Pašreiz arhīva centrā aizvien pieaug materiālu daudzums no bezpeļņas organizācijām un fondiem, kas nav saistīti ar Rokfelleriem. Arhīvs ir kļuvis par vadošo izpētes centru filantropijas un citu sabiedrības aspektu jomā. Tā ir arī galvenā krātuve, kas glabā filantropiskās kopienas līderu, Nobela prēmijas laureātu un pasaulē pazīstamu zinātnes, t. sk. medicīnas, pētnieku personīgo dokumentāciju. Zinātnieku pētītais tiek publicēts, par atklājumiem tiek ziņots simpozijos un konferencēs. Šādi plašāku sabiedrību sasniedz izpētītais materiāls. Arhīva centrs ir izziņas avots pētniekiem, tas veido publisku dialogu ar sabiedrību par labdarības nozīmi un sabiedrības attīstību pasaulē.

Rokfelleru arhīvā uzkrāti materiāli par medicīnas stipendiātiem no Latvijas. Tajā atrodama informācija par septiņiem stipendiātiem, kopumā ir 46 dokumenti, no kuriem 36 – individuālās uzskaites kartītes. Dokumentos iekļautā informācija nav rakstīta vienlaidus. Sākot no stipendijas saņemšanas brīža, tika skrupulozi uzskaitītas stipendiāta darba gaitas finansējuma izmantošanas periodā, kā arī turpmākā karjeras izaugsme un dzīves gājums. Tas norāda, ka fonds sekojis līdzi stipendiāta gaitām arī pēc stipendijas piešķiršanas. Visvairāk dokumentu ir par profesoru Jēkabu Prīmani un profesoru Paulu Stradiņu.

Rokfelleru fonda stipendiju atbalstam bija liela nozīme Latvijas medicīnas attīstībā. Latvijas medicīnas stipendiāti praktizējās katrs dažādos medicīnas novirzienos, dažādās medicīnas iestādēs un valstīs, universitātēs un privātklīnikās. Iegūtā pieredze un zināšanas tika lietotas Latvijas veselības aprūpē.

Pēc studijām lielākā daļa stipendiātu atgriezās Latvijā un strādāja LU Medicīnas fakultātē par mācītbspēkiem, kā arī dažādās medicīnas iestādēs un biedrībās. Otrais pasaules karš ietekmēja stipendiātu darbību: Latvijā palika tikai Pauls Stradiņš, kas turpināja strādāt Latvijas Valsts universitātē un Rīgas pilsētas 2. slimnīcā. Pārējie stipendiāti bija devušies bēgļu gaitās un savu turpmāko dzīvi saistīja ar dažādām medicīnas iestādēm ASV, Zviedrijā un Vācijā, piemēram, profesors Jēkabs Prīmanis pēc kara emigrēja uz ASV un strādāja Pitsburgas Universitātes Medicīnas skolā.

Rockefeller Archive Center Materials about First Medicine Students from Latvia Receiving Rockefeller Foundation Fellowship

Abstract

Rockefeller Archive Center (RAC) is located in Hillcrest, a 30-minute drive from New York Central Station. It is an independently operating foundation and home of Westchester County field stone built for Martha Baird Rockefeller, the second wife of John D. Rockefeller, Jr. The Rockefeller family never used this house as their home, which is why RAC found its place here in 1974. Today it provides work space for both researchers and staff as well as includes a few rooms where Rockefeller memorabilia are on display. Academics, who visit the RAC, work in the Reading Rooms on the second floor of the house and may use the researchers' lounge and terrace on the first floor. It is open to public on weekdays from 9:00 am until 5:15 pm. Before arrival it is required to communicate with RAC, giving short description of the research topic. The staff responds with a description of documents in their possession on the topic of interest and if the information is adequate, the researcher can make an appointment at the archive.

John D. Rockefeller was one of the most notable and richest men in the U.S. history. His enormous fortune was mainly used for philanthropy. He was able to do this through the creation of foundations that had a major effect on medicine, education, and scientific research.

Rockefeller became one of the first great benefactors of medical science. In 1901, he founded the Rockefeller Institute for Medical Research in New York City. It changed its name to Rockefeller University in 1965, after expanding its mission to include graduate education. He founded the Rockefeller Sanitary Commission in 1909; this organization eventually eradicated the hookworm disease, which had long plagued rural areas of the American South. Another great investment was the creation of Rockefeller Foundation in 1913 which also made a large impact in physicians' education in Latvia.

The Rockefeller Archive Center is preserving documents about Latvian physicians who received Rockefeller Foundation fellowship. It contains information about beginning of fellowship program in Latvian medicine in 1920s. These documents can be divided in two parts: correspondence and fellowship cards.

The first part represents different fields of science, not only medicine. It contains a report from May 16, 1924 to general director of the Division of Medicine Education Richard M. Pearcein Paris, which represents the situation in medicine in Latvia. There is also a letter from the professor from the University of Latvia Martin Zile (Sihle) presenting the information about education of medicine in Latvia. There is an interesting document (copy from the office of Paris) for \$750 grant to Jacob Priman after his return from foreign studies to improve the Department of Anatomy at the Faculty of Medicine in 1928.

The second part of documents about Latvian grantees represents fellowship cards. Each card includes similar information: name of fellowship member, year and place of birth, age, marital status, number of children, date of approval for fellowship, field of study, duration of study, date of arrival in education place, amount of grant per month and professional description about life of a grantee. It does not contain the information about a fellowship member's death. The Fellowship cards are arranged in alphabetical order. There are cards of Karlis Dolietis, Gerhard Fedders, John Alfred Kaktin, Jacob Priman, Paul Stradin, Fridebert Tebelis and Peteris Vegers.

In general, the information included in the archive about medical fellowship members from Latvia is sufficient. It is necessary to be critical while researching these documents, because the names and titles of institutions in Latvian are often different. More complete information about the fellowship members from Latvia can be looked up in the respective University archive.

Līga Patmalniece, *Mg. hist.*

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs

liga.patmalniece@mvm.lv